

Суспільнотворчий характер ЗМІ в конструюванні соціального простору

Дмитро АНДРЕЄВ,
кандидат юридичних наук, доцент

Зародження, формування й еволюція комунікативних відносин у сучасному політико-правовому дискурсі посідають важливе місце в процесі суспільного розвитку. Поняття «інформація», «комунікація», «засоби масової інформації» та «соціальний простір» набули поширення у повсякденному вжитку.

Сьогодні практично неможливо уявити будь-яку сферу суспільного буття, котра не перебувала б у зоні уваги засобів масової інформації та не визначалася б комунікаційними відносинами. Вочевидь, Деніс Мак-Квейл (англ. *Denis McQuail's*) небезпідставно наголошує: сучасні мас-медіа й теорію суспільства важко розмежувати, оскільки, з одного боку, засоби масової інформації залежать від держави та суспільства, а з другого – мають свій незалежний вплив, що може зростати з розширенням їхньої діяльності, економічної, культурно-освітньої значущості та трансформації структури й інформаційно-комунікативних технологій [6, с. 19].

Світова джерельна база дослідження ЗМІ та ролі соціально-правової комунікації у науковому дискурсі містить твори таких мислителів, як Т. Гоббс (англ. *Thomas Hobbes*) і Дж. Локк (англ. *John Locke*), І. Бентам (англ. *Jeremy Bentham*) і Г. Гегель (нім. *Georg Wilhelm Friedrich Hegel*), М. Вебер (нім. *Max Weber*), Ф. фон Гайєк (нім. *Friedrich August von Hayek*) і Дж. Роулз (англ. *John Bordley Rawls*), а також їхніх сучасних послідовників, що вже стали класиками: К. Поппера (англ. *Karl Raimund Popper*), Р. Даля (англ. *Roald Dahl*), П. Розанвалона (англ. *Pierre Rosanvallon*), Н. Лумана (англ. *Niklas Luhmann*), Р. Мертона (англ. *Robert King Merton*), Дж. Кіна (англ. *John Keene*), П. Бурдьє (фр. *Pierre Bourdieu*), Ж. Бодрійєра (фр. *Jean Baudrillard*), К. Куллє (фр. *Corinne Coulet*) та ін.

Вітчизняні автори розглядають цю проблематику, здебільшого акцентуючи увагу на сучасних формах взаємодії суспільства, влади та мас-медіа. В Україні питанням відносин влади, суспільства та засобів масової інформації присвятили свої праці О. Бухтатий, Л. Губернська, В. Іванов, В. Кравченко, О. Копиленко, Т. Котюжинська, В. Лозовой, Є. Макаренко, О. Маліс, А. Марущак, В. Набруско, В. Недбай, Б. Потятиник, Г. Почепцов, В. Різун, М. Свірін, Є. Тихомирова, С. Чукут та ін.

Водночас, на думку Нікласа Лумана (нім. *Niklas Luhmann*), теоретичне рішення на користь поглядів на суспільство як на аутопойетичну систему та на користь характеристики операцій, що відтворюють систему масових комунікацій, має бути прийнято без зволікань. Ці системи взаємно зумовлюють одна одну. Це означає також, що сутність комунікації стає вирішальним чинником для визначення поняття суспільства. Іншими словами, побудова теорії має здійснюватися з двох точок зору: як спрямована на поняття системи та як спрямована на поняття комунікації. Лише таким чином воно набуває необхідного змісту [5].

На сучасному етапі людської цивілізації визначальним видається гіперрозвиток засобів масової інформації, які поступово втрачають усталені світоглядно-методологічні традиції й перетворюються на інноваційний інструментарій конструювання соціального простору, формують за допомогою нових моделей комунікативної взаємодії морально-правові основи взаємної відповідальності держави й індивідуума.

Моделі комунікативної взаємодії різняться за формою. Комунікація може бути міжособовою, або здійснюватися з використанням індивідуального засобу (чи каналу) передачі інформації, або з використанням особливих інструментів інформації – ЗМІ – і визначатися як масова. Акт комунікації, незалежно від форми, передбачає наявність певного процесу. В найпростішій формі під комунікацією розуміли процес передачі інформації від відправника до отримувача певним каналом.

Більшість вітчизняних і зарубіжних дослідників вказують на те, що пік підвищення наукового інтересу до інституту засобів масової інформації як своєрідних конструкторів не тільки інформаційного, а й соціального простору, припав на середину минулого століття. Основною метою тодішніх наукових досліджень і публі-

кації була спроба визначити роль і місце того сегменту інформації, яку ми сьогодні ідентифікуємо як масову, у процесах розвитку й індивідуума зокрема, й усього суспільства загалом. Професор Страсбурзького університету А. Моль (фр. *Abraham Moles*) писав: «Теорія інформації – одна з молодих гуманітарних наук, а інформаційний підхід стає дедалі більшим джерелом евристичних методів сучасного знання» [7, с. 5–6].

Сьогодні очевидно, що визначальним чинником успішності певної моделі суспільного устрою є рівень розвитку соціально-правових комунікацій у суспільстві, зокрема рівень його медіа-освіченості, правової культури, етичних і моральних стандартів поведінки, а також відповідність редакційної політики ЗМІ демократичним стандартам [9].

Метою нашої розвідки є здійснення теоретико-методологічного обґрунтування суспільнотворчого характеру мас-медіа як засобу конструювання соціального простору, а саме: виокремлення закономірностей і чинників історичної трансформації ЗМІ. Отже, реалізація окресленої мети зумовила постановку й вирішення таких завдань:

- з'ясувати ступінь впливу засобів масової інформації на процеси конструювання соціального простору;
- розкрити зміст і сутність понять «комунікація», «соціально-правова комунікація» в контексті юридичної науки;
- проаналізувати сучасні парадигми щодо ролі й місця традицій та інноваційних технологій у розвитку засобів масової інформації.

Здійснюючи філософсько-правовий аналіз тенденцій еволюції феномену мас-медіа, на нашу думку, варто звернутися до тих першоджерел, на яких ґрунтується парадигма «інформаційно-комунікативного походження» західноєвропейської цивілізації. Загальновідомо, що завдяки історичному дослідженню суспільство стає незалежнішим від своєї системної пам'яті, збереження котрої зумовлене зацікавленістю в її використанні.

Розпочнімо з книги книг. Так, «Євангеліє від Іоанна» (лат. *Evangelium secundum Iohannem*), написання якого датується дев'яностими роками першого століття нашої ери, розпочинається аксіомою – «спочатку було Слово...» (*in principio erat verbum*) [11, с. 3]. Цим фактом утверджується першорядність поняття «інформація» в теологічній і філософській християнській концепції створення та побудови Всесвіту. Адже, перефразовавши цю тезу, можна логічно запропонувати інше її трактування, а саме зауважити на визначальності процедури «матеріалізації» інформації в процесі розвитку комунікацій у суспільстві – створення її нової форми у вигляді «слова».

Логічним продовженням гіпотези нерозривного зв'язку між розвитком людської цивілізації та мас-медіа як засобу конструювання соціального простору є історичні свідчення про процеси подальшого удосконалення «матеріалізації» інформації, а саме – винайдення писемності.

Засновник течії деконструктивізму (переосмислення) французький філософ Жак Дерріда (фр. *Jacques Derrida*), розглядаючи наступний комунікативний щабель розвитку нашої цивілізації – «писемність», стверджує, що остання подала не лише як засіб фіксації та матеріалізації усної інформації (слова), а й як механізм, дія якого спрямовувалася на встановлення не тільки нового виду комунікативних зв'язків між членами тодішнього суспільства, а й як новітній спосіб контролю влади за посередництва «новітніх мас-медіа» (на той час написів на камінні, дереві, папірусі тощо) над індивідуумом.

Заяві згаданого нами класика деконструктивізму про те, що «писемність сприяла передусім експлуатації

людей і лише потім – просвітництву», певною мірою суперечать результати дослідження його співвітчизниці К. Кулле (фр. *Corinne Coulet*), котра наполягає на наявності ще за часів Давньої Греції, яку вважають колицкою західної цивілізації, чіткої відмінності між «олігархічною» Спартою та «демократичними» Афінами. Так, хоча «в Спарті письменність була розповсюджена не менше, ніж в інших містах, міжнародні угоди, як і в інших полісах, висікалися на камінні. Але від публічних написів ця держава демонстративно відмовилась: у неї не було писемних законів, вона не оприлюднювала списки громадян» [4, с. 103–104].

Загалом факт винайдення й поширення писемності з точки зору практики державотворення був лише провісником того явища, яке нині називаємо «соціальним простором». Зазначмо, що Аристотель (грець. *Αριστοτέλης*; 384 р. до н. е. – 322 р. до н. е.) у своїй «Політиці» найважливішою ознакою нашої цивілізації назвав «політичну природу людини» (лат. *homo politicus*), соціально-суспільний розвиток якої залежить від уміння збирати, використовувати й поширювати інформацію серед інших членів суспільства.

Один із найвідоміших теологів середньовіччя Тома Аквінський (лат. *Thomas Aquinas*; 1225–1274 рр.) писав, що «кінцевою метою спільноти є не добробоче життя, а досягнення божественної мети» [1, с. 24]. Автор, загалом приймаючи доктрину Аристотеля про людину як «політичну істоту», видозмінив її відповідно до християнського світогляду та наголосив на абсолютній неможливості відособленого існування індивідуума та його природному потягу до об'єднання у співтовариства, що, в свою чергу, спричиняє утворення найвищих форм людської спільноти – держав, завдання котрих полягає у досягненні загального добробуту [1, с. 18]. Отже, якщо першоджерелом утворення Всесвіту є «Слово», то за своєю природою воно має бути абсолютно вільним від будь-якого впливу і тиску, бо є первородним чинником розвитку сучасної цивілізації.

Комунікативна ідея свободи вираження поглядів сягає корінням часів афінської демократії, де кожен громадянин мав право на власну думку та можливість її вираження на зборах. З цієї позиції концепція суспільної еволюції, яку протягом останнього століття розробляли представники західної філософії права, визначає, що суспільний розвиток потрібно розглядати як своєрідний шлях від архаїчного суспільства через державно організоване до модерного капіталістичного й постмодерного соціально-комунікативного суспільства. Його розвиток супроводжувався виникненням особливого феномену постмодерної трансформації – так званого глобального інформаційного простору, де «інформація є класичним прикладом суспільного блага, оскільки за своєю суттю її споживання є неконкурентним: споживання інформації одним суб'єктом не перешкоджає решті споживати її також. З цих міркувань інформація є не переобтяженим благом» [8, с. 17].

Продовжуючи цю думку, підкреслимо: саме первинність щодо володіння інформацією, поєднана з можливістю володіти нею монополюю, завжди створювала, створює і, напевно, створюватиме істотні переваги для індивідуумів та соціальних груп і прошарків. Не таємниця, що сучасні найбільш економічно розвинені держави водночас є й комунікативно інформаційно розвиненими, тоді як бідні – перебувають у так званій цифровій піриві.

Тому соціально-правова комунікація є безперервним і посутно нескінченним процесом, який відіграє не менш важливу роль, аніж економічна або оборонна функції. А це, в свою чергу, потребує постійної уваги. Бо соціально-правова комунікація перебуває в стані постій-

ного розвитку, удосконалення та прогресивного поступу або ж, навпаки, стагнації, пригнічення.

Так, відомий польський і англійський соціолог Зігмунд Бауман (англ. *Zygmunt Bauman*) у праці «Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства» наголошував на небезпеці, яку «викликає щодалі відчутніше порушення зв'язку між дедалі глобалізованішими екстериторіальними елітами й іншим населенням, «локалізація» котрого постійно зростає. Центри, де виробляються сенси й формуються цінності, сьогодні вирізняються екстериторіальним характером і уникають місцевих обмежень – утім, це не має нічого спільного зі станом самої людини, що її покликано наповнювати змістом ці ідеї й цінності» [2, с. 7].

У цьому аспекті цікавою і співзвучною є гіпотеза Л. Лессіґа (англ. *Lawrence Lessig*), яка акцентує увагу на порушенні соціально-комунікативного зв'язку між владою та суспільством: «Рим пав тому, що вільне слово лунало вже не на форумах, від яких залишилися тільки площі, а на германських тунгах». Прикметно, що концепція розвитку сучасних держави та права нерозривно пов'язується з розвитком у суспільстві механізмів соціально-правової комунікації, якими, зокрема, є ЗМІ. Фактично ми повертаємося до практики, притаманної давньогрецьким демократичним полісам, де ті, котрі інформували, й ті, кого інформували, були одними й тими самими особами. Свобода слова, свобода комунікації і переконань сьогодні є загальноновизнаними, якщо й не найважливішими, то одними з фундаментальних демократичних цінностей.

А. де Токвіль (фран. *Alexis-Charles-Henri-Clerel de Tocqueville*), досліджуючи феномен становлення моделі північноамериканської демократії, виокремив як один з основних чинників, які, на його думку, сприяють утвердженню демократичних цінностей, – функціонування у суспільстві громадянських інституцій, котрі «роблять помірним деспотизм більшості та прищеплюють смак до свободи» [10].

Проблематика свободи ЗМІ й відповідно комунікацій потрапляє на вістря політичних і наукових суперечок починаючи приблизно з XVII століття в тогочасній Англії. Значну увагу цим процесам приділяв засновник утилітаризму – І. Бентам (англ. *Jeremy Bentham*), послідовник ідеї встановлення ефективного контролю за діяльністю законодавчої і виконавчої влади за допомогою вільної преси, суспільних дискусій тощо. Загалом, незважаючи на багату конституційну історію, Велика Британія так і не сформувала єдиного писаного законодавчого акта, що мав би найвищу юридичну силу у сфері масових комунікацій. Водночас не можна заперечувати істотного впливу на форму і зміст британського конституціоналізму «славної революції» (англ. *Glorious Revolution*) 1688 року, в результаті якої 1689-го було прийнято «Білль про права».

Англійському суспільству знадобилося практично півстоліття революцій і міжусобиць, аби усвідомити, наскільки важливо й необхідно «для відновлення та підтвердження своїх стародавніх прав і вольностей» принаймні заявити, «що **свобода слова, висловлювань** і всього того, що відбувається у парламенті, не може бути приводом для переслідувань або бути предметом розгляду у будь-якому суді, окрім парламенту» [3, с. 79].

Фактично цей акт став своєрідним компромісом між новою буржуазією та друзками феодалізму – новим земельним дворянством. Саме у Великій Британії була вперше сформульована ідея конституціоналізму як форми правління, що обмежується не наявністю певного найвищого закону, а взаємним визнанням принципу верховенства права. Варто підкреслити, що зазначені акти зазвичай іменують «істо-

ричними документами», а такі, як Велика хартія вольностей (1215 р.), Петиція про права (1628 р.), Білль про права (1689 р.), у сукупності називають «біблією англійської конституції», хоча в наш час лише деякі з них мають юридичну силу.

У сучасному суспільстві право індивідуума на інформацію визнано основоположним правом людини, що, зрозуміло, потребує якомога чіткішого визначення поняття інформації. При цьому аналіз наукової літератури показує: уніфікованого визначення понять «масова інформація», «масова комунікація» не існує, і вони використовуються головним чином на інтуїтивному рівні, або ж, як наприклад, у юридичній практиці – залежно від галузевого спрямування.

Отже, з великою частотою вірогідності можна стверджувати, що найдосконалішим і найуніверсальнішим механізмом поширення інформації в сучасному соціальному просторі залишаються ЗМІ. Таким чином, ефективність впровадження державної політики, поширення і позитивного сприйняття інформації можливе через розвиток механізмів активного залучення інституту мас-медіа, котрий не лише усуває просторовий чинник, забезпечує якісний зв'язок між центром і регіонами, а й є необхідним каталізатором у процесах конструювання соціального простору. При цьому досягнення дієвості соціально-правової комунікації між владою та громадою постає як пріоритетне завдання. **Д**

5

Джерела

1. *Аквінський Тома*. Коментарі до Арістотелевої Політики / Пер. с лат. А. Кислюка. – К.: Основи, 2003. – 794 с.
2. *Бауман Зігмунд*. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / Пер. з фр. І. Андрущенка. – К.: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 109 с.
3. *Блохин Н. Н.* Конституции и законодательные акты буржуазных государств (XVII–XIX вв.): Сборник документов. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1957. – 588 с.
4. *Кулле К.* СМИ в Древней Греции: сочинения, речи, изыскания, путешествия / Пер. с фр. С. В. Кулланды. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 256 с.
5. *Луман Н.* Понятие общества // Проблемы теоретической социологии / Под. ред. А. О. Бороноева. – СПб.: Петрополис, 1994. – С. 25–42.
6. *Мак-Квейл Д.* Теорія масової комунікації / Пер. з англ. О. Вольна, Г. Сташків. – Львів: Літопис, 2010. – 538 с.
7. *Моль Абраам*. Социодинамика культуры / Пер. с фр., предисл. Б. В. Бирюкова. – Изд. 3-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 416 с.
8. Роль інформації у формуванні ринкової економіки: Монографія / Ю. Бажал, В. Бакуменко, І. Бондарчук [та ін.] / За заг. ред. І. Розпутенка. – К.: Вид-во «К.І.С.», 2004. – 348 с.
9. *Соснін Олександр*. Інформаційно-комунікативна компетентність громадянина в процесах формування громадянського суспільства // Віче. – 2012. – № 20. – С. 22–26.
10. *Токвіль Алексіс де*. Про демократію в Америці: У 2-х т. / Пер. з фран. Г. Філіпчук, М. Москаленко. – К.: Видавничий дім «Всесвіт», 1999. – 590 с.
11. *The New Testament in Greek – The Gospel According to St. John. Volume Two. The Majuscules* // Edited by U. B. Schmid, with W. J. Elliott and D. C. Parker. – Brill, 2007. – 558 p.